

Vaabina maastik.

URVASTÕ KIHlkUND

URVASTÕ KIHlkUNNA PIIR lätt külh kokko Tartomaa Sangastõ ja Otõmpää (Otepää) kihlkunnaga, a ummõtõ om Urvastõ üts Võromaa keskmäidsi kihlkundõ. Võromaal om täl piir Kanepi, Põlva, Rõugõ ja Karula maiõga. Urvastõ kihlkunda om edimäst kõrda nimmat jo 1477. aastagal. Kihlkunnal om suurust pia 600 km².

Kihlkunna laja piiri, miä umal aol küündü Sangastõ ja Kanepi maiõgi pääle, köütvä ütte mitmõ nuka rahvast. Huulmalda tuust, et kiil om kihlkunna esi otsõn tõistmuudu, om Urvastõ rahvas kokko hoitnu. Om olnu umaette rahvakildakõnõ Sangastõ, Karula ja Kanepi kandi vasta.

Tähtsä om meelen pitä, et lõunapuulnõ jago Antsla vallast ja varahamba ka Vana-Antsla mõisast om kõgõ kuulunu Karula kihlkunda. Tuu Kaika nuka rahval om ülejäänü Vana-Antsla rahvaga pallo ütist aoluku. A näide keelepruuk, talohuunõ ja tüüriista, niisamatõ sugupuu ja sugulasõ jääse iks rohkõmb Karula ummis.

MÕNÕ TÄHTSÄMBÄ KOTUSÕ

URVASTÕ (URBS) om kihlkunna vana süä. Urvastõ kerikut om edimäst kõrda nimmat 1413. aastagal. Urvastõ mõisa om teedä 1541. aastagast. Täämbäne Urvastõ külä mõisa ja kerigu vaihõl tekkü 19. aastagasaa lõpun, ku siiä tetti vallamaja. Mitusada aastakka om Urvastõ kerigumõisan kuul olnu.

SÕMMÕRPALO (SOMMERPAHLEN) jääs Pühäjõõ viirde Võro-Antsla tii lähkühe. Tege- mist om väega vana mõisaga. Liivi sõa aigu häönü vanast kandsist ollõv müürüko-

OSULA (O_{SSUL}) om kah väga vana küla. Täämbä käävä latsõ siia kuuli ja külä-
inemise poodi mano. Sääne küla oll kimmähe olõman jo 1638. aastagal. Sis käve taa
kotus Sõmmõrpalo mõisa ala. Siin Pühajõõ veeren om elet esiki kiviaost pääle. Tuud
näütäse vana lõvvükotusõ.

ANTSILA (*Hauka*) liinakõnõ jääs Võro ja Valga vaihõpääle. Edimält es olõ tan muud ku Hauka kõrts. Ku tetti raudtii ja siiä sai Vana-Antsla mõisa nime perrä Antslaraudtii-jaam, nakas rahvast mano tulõma. Antsla sai liina õigusõ 1938. aastagal ja om vanusõlt tõõnõ liin Võromaal. Liinan omma kõik tähtsambä asotusõ ja kuul.

VANA-ANTSLA. Kants ja mõisa nimega *Anzen* om teedä esiki 1405. aastagast. Ku tetti Vahtsõ-Antsla mõisa, sai vanast mõisast Vana-Antsla. Eesti Vabariigi tulõkiga sai siiä kodomajanduskuul. Põllutüükuul om siin täambädselgi aol.

URVASTÕ KIHULKUNNA KEELEST

URVASTÕ KIHULKUNNA ERI KANDI KIIL olõ-õi ütesugumanõ. Üle terve kihlkunna om üttemuudu tuu, et veidü pruugitas *h-d*. Siin om sõnno *naarahtamma* ja *röögähüs* asõmõl hoopis *naaratamma* ja *röögäüs*. Koigu kandin om esiki sõna algusõ *h* peris är kaonu. Säält üteldäs *ää, ain* ja *elü*.

Pia terven kihlkunnan käudäs *külän* ja *mõtsan*, a mitte *küläh* ja *mõtsah*. A Vana- ja Vahtsõ-Antsla puul võidas üteldä hoobis Karula muudu. Et *käve küläl* ja *oll obõsõgõ mõtsal*. Urvastõ kihlkunnan kõnõldas inämbüste nigu Harglõn ja Karulan *kodu, talu* ja *elu*. A Kärgula ja Sõmmõrpalo nuka rahvas kõnõlõs veidü vanõmbat kiilt. Õnnõ siin om viil alalõ võro keele vana o: *kodo, talo, elo*.

SKILLERI LIISO KÄRGULA VALLAST OM KÕNÕLNU: «Vanutsõl aol oll pallo mõtsa. Seo maa oll kõik mõtsa all. Mino elopäivin ma olõ-õs tutt nännü. Imä kõnõli, et Makõ talo kottal olnu Soekäänätüs. Säält olnuv vanast soe tii. Tiid pite käünü ütest mõtsast tõistõ soe. Vanast olnu sussõ pallo. Ku näil radoaig oll, olnu näid mitukümmend kuun. Sõs murdnu inemise ka är, ku mõni tii pääl ette johtunu.»

KUNGUSÕ LIINE KOIGU
KÜLÄST KÕNÕLI: «Kolmneli nädalit tagasi ai mul poig obese sinnä õdsu pääle. Säält õtsk ollgi järven ja obene õdsu sisen! Tükk maad edesi tull mõtsaviir. Ajanu obst tuud vanna lina vidämise tiid piten! Olõs tä säält lännü, sis es olnu midägi ädä. Sis nakas tuud obst viil pesmä ja esi oll kangust täüs.

Obesel olnu edepuul nigu korgõn ja pää olnu õks välän. Aeti inemiisi kokku ja sis tulli ni kuvvõ-säitsmä mehega. Sis saanu tuu obese säält köüstega vällä kisku.»

ÜTTE JA TÕIST RAHVARÕIVIDÕ KOTSILO

VANA RÕIVAMUUD PIDI INÄMBÜSTE KIHCLKUNNA PIIREST KÕVVA KINNI. Nii olli ka Urvastõ kandi rõiva küländ ütesugumadsõ mooduga, a mitund värmi. Vana- ja Vahtsõ- Antsla valdu mehe kanni hahka, a tõõsõ musta rõivast. Tuust tulliki kihlkunnapuuli sõimunime. Vana-Antsla vallan elli haha hatukõsõ, muial mustukõsõ.

Urvastõ kerigu ja kõrtsõ man sai nuu kats puult kokko. Uma nuka iist tull miihil sakõstõ rõnna kokko ja rusku kõnõlõma panda. Kõrd oll üts puul pääl, a sis jälki tõõnõ.

LUUDUSLUGU

URVASTÕ KIHCLKUNNA LUUDUS om eri paigon küländ esimuudu. Truuta ja Koigu nukka küünüs veidü Otõmpää korgustikku. Siiä paistusõ esiki Harimäe ja Väiku Munamäe hara. Kõgõ korõmb kotus om Kungusõ mägi (korgust 163 m) Koigu ja Koorastõ vaihõl. Otõmpää korgustik lõpõs är Urvastõ orgo.

Urvastõ orost lõuna puul Kuldri ja Vana-Antsla ümbre om küländ tasanõ maa. Silmä jääse lakõ nurmõ, külä ja puistii katõl puul tiid. Läbi tuu lammõ jao juuskva madalamba oro. Vana-Antsla mõisa ümbre om tuu häste nätä.

Küländ tasanõ om ka kihlkunna hummogupoolinõ külg Sõmmõrpalo kandin, kon läbi tasadsõ maa käändles Pühäjõõ org. A kihlkunna lõunaviir om mäekeisi täüs. Mäkijoro nakkas pääle Lõõdla järve lõunakaldõlt ja lätt üle Udsali ni Rimmi Ähijärve poolõ. Nuu mäe omma ku suurõ hainarua vai munamäe. Tuud mäkijorro kutsutas Karula korgustigus – suurõmb jago tuust jorost jääski Karula kihlkunda.

Võhandu jõkõ kuts rahvas õks vana nimega – Pühäjõgi. Tuu om kihlkunna kõgõ suurõmb ja pikemb jõgi. Urvastõ oro põha pääle jääs kats suurt järve – Lõõdla järv ja Uhtjärv. Mäki täüs maiõ pääl om hulga väikeisi järvi, näütüses ilosa ja süvä Keema järve.

Nii näütäski Urvastõ kihlkunna luudus peris mitund näko. Miä paistus kinämb – kas pikä oro ja ilosa pikä järve orgõ põhä pääl vai ümärigu munamäe? Vai hoobis tasadsõ viläpõllu?

Vanast oll Uhtjärve oron rohkõmb lakõt maad.

MITU SÜVVA ORGO, PÕHA PÄÄL JÄRVE

KÕGÕ LAEMBALT OM
TEEDÄ Urvastõ org.
Pikkust om täl päält
15 kilomiitre. Org esi
om küländ kitsas, äki-
liidsi perviga ja sükäv.
Mõnõst paigast om tä

õnnõ 200–300 miitret lagja, a kotussidõ esiki 40 miitret süvä. Taa org om olnu olõman jo inne iäaigu. Arvatas, et viimädse iäao lõpun jussõ taad orgo pite liustigujõgi, miä kand ka hulga liiva ja ruusa üten – nii tegüsi Sõmmõrpalo ja Nursi liivadsõ maa. Nüüd juusk vesi orost hoobis

Lõodla järv.

tõsõn suunan – Väikese Emäjõõ poolõ. Oro lähükeste jääse vana põlidsõ põllumaa ja külä.

Urvastõ oro põhja jääse kats suurõmbat seo kandi järve – Lõodla (Lõodva) järv (76,7 ha) ja Uhtjärv (43,5 ha). Naidõ vaihõl om väikene Luhasuu järv. Uhtjärvest Sangaste poolõ omma oron viil kats suurt ülessulut järve: Pundõ järv ja Restu-Madissõ järv.

Rahuligult ja undsõlt pikutas Uhtjärv uma orost sängün. Pikk, kitsas ja põhadu sükäv. Uhtjärv om üts Eesti süvembit järvi – kõgõ süvämb kotus om 26,5 miitret. Lõodla järv om timäst veidükese pikemb ja laemb, a hulga madalamb (suurõmb süvvüs õnnõ 8 m).

TÕÖNÕ PIKK JA ILLOS ORG OM KEEMA ORG. Tuu jääs Urvastõ orost lõuna poolõ. Org juusk säidse kilomiitret läbi Karula kuplistiku põhaharo Keemalt Vaabinalõ. Jätä miilde, et Keema orgo jääs kogoni säidse järve: Ora järv, Väikene ja Suur Keema järv, Maru järv, Kogrõjärv, Hanni järv ja Tobra järv. Nuu järve omma kah peris süvä. Suur Keema järv om mõnõ kotusõ pääl esiki 27,5 miitret.

Viilahe jääs oro keskkotsilõ. Lõuna puul juusk Keema järvi vesi Ora uja piten Mustajõkkõ. A Kogrõjärvest nakkas tõõnõ uja, miä juusk Antsla liina küle alt läbi Maasikaoro. Tuu joud lõpus Lambahanna uja nime all Väikuhe Imäjõkkõ.

Ku Keema orost üle tahat minnä, tulõ ette pia läbipäsemäldä kotussit. Lihtsamb om järville mano saia Kurõnurmõ puult külest.

SUURÕMBA URVASTÕ KIHLEKUNNA JÄRVE omma viil üles sulut Vahtsõkivi järv ja Boosõ järve. Nuu jääse Kobõla kanti, kon kunstjärvi ja kalalumpõ om rohkõmb ku kongi muial Võromaal.

LÄTTEVIIGA TULÕ SILMI MÕSKÕ

PALLO LÄTTE, MINKALÕ MUISTÕHAVVA OHVRIID TUUDI, omma häönü. Ku lätteviiga silmi mõsti, tull lättele midägi vasta anda. Inämbüste anti rahha. A ohvri tuumisõs kõlbas esiki lillihäidse vai rõividõ külest tõmmat langajupikõnõ. Ohvri tuumisõ man ei olõki tähtsä andõ suurus, a andmisõ suuv esi. Tuud, kiä nii tege, hoit ja tugõ kõik luudu tä ümbre.

Mäantse seo kandi lätte omma kõgõ laembalt teedä? Viselä lätte Urvastõ vallon jääse Viselä veskist kilomiitre põha poolõ. Viselä lättist om Põrguläte terve Otõmpää korgustigu pääle kõgõ suurõmb ja ilosamb. Tuu om pia kolm miitret süvä. Uma süvä põha päält kisk tä sekundiga kooni 15 liitrit vett maa pääle. Silmäläte jääs Põrgulättest veidü põha poolõ. Rahva siän oll kimmäs usk, et tuu lätte vesi tege haigõ silmä terves.

Pühä Võhandu algusõs pidi vanarahvas Pühälätet Otõmpää kihlkunnan Ilmjärvel. Täambädses om tuu läte küländ kinni kasunu. A tuud mõtsa kutsutas iks Pühälätte mõts. Tõõnõ pühäs peet läte om Suukõpp Sirvastõn, kah üts' Võhandu jõõ lättist.

PÜHÄ LÄTTE MAN

kiränik Aino Kalda perrä jutust «Põhä jõõ kättemass»

VÕÕRAS: Mis tiit, tütrik, üüse ütsindä lätte man?

KÜLÄTÜTRIK: Ma pallõ nuurt kuud, et timä vanas lääsi. A ma igäveste noorõs jääsi. Nii ma kõnõlõ: kallis kuu, hõpõ ja kuld olgu su uma. A inemiisi latsilõ saagu teräsene tervüs ja ravvanõ ramm.

VÕÕRAS: A mille mõsõt sa umma näko Võhandu lätte viiga, kinä tütrik?

KÜLÄTÜTRIK: Kas ei tiia sa, võõras, et taa om Võhandu Pühä läte, kost Pühä jõgi pääle alostas nigu lats imäst. Mõsõ umma näko Pühä lätte viiga, et igäveste noorõs jääsi. Nigu jõõ vesi, miä õnnõ juusk ja ei saisa.

VÕÕRAS: Mille kaabit sa hõpõt uma sõlõ külest lätte vette?

KÜLÄTÜTRIK: Kerik kiild külh ohvri tuumisõ, a ummõhtõ tuu ma lättele ohvris naa ütessä: kullapuru, hõpõkilda, vasõtükü, tinakuuli, herne, ua ja soolaterä, kesvä- ja rüäjüvä.

TAMMÕ-LAURI TAMM

TAMMÕ-LAURI TAMM kasus Urvastõ koolimaja lähkün Tammõ-Lauri talo maa pääl. Arvatas, et taa puu om viimäne tunnimärk vanast tammõmötsast. Tammõ-Lauri tammõ peetäs piä 800 aastakka vanas. Muistinõ puu om 17 miitret korgõ ja jämmüst om täl uma 8 miitret. Taa tamm om Eesti kõgõ jämmemb puu.

Vanal tammõl om joudu viil küländ, kukki ladõv om är murdunu. Puu tüve sisen om uus, kon käke hinnäst päält viimäst sõta mõtsavele. Vana tamm om sato aastit nännü uma rahva ello ja aoluku. Tuu avvos om tä pantu esiki Eesti kümnekroonidsõ paprõraha pääle.

Taad tammõ tuld as hulgasna kaema lähkust ja kavvõst. Mõnõ tegevä puu ümbre tsõõri ja ajava käe

lakja. Tahtva teedä saia, mitmõköisi küünüs tammõ ümbrest kinni võtma. Mitund inemist võissi tuu jaos vaia minnä?

Vannu puid lõvvüs Urvastõ kihlkunna maiõ pääl viil muialgi. Mäe-Lõhtsuu tamm jääs Urvastõ kerikust kats kilomiitret edesi – tulõ minnä Koigu tiid pite ja inne Koiku käändä kuralõ Lõhtsuu poolõ.

Tammõ-Lauri tamm.

SEO KANDI INEMISE USUST LUUDUSÕ VÄE SISSE

kirämiis Peeter Lindsaarõ perrä

Seo kandi inemine elli kõgõ luuduga ütist ello. Vannu pühäpaiko es avvustõda joht inämb muistidsõ moodu perrä. A kimmähe hoiõti näid rikmast vai halvustamast. Es küstäki, mille. Süämepeõhan oll alalõ määnegi tunnõ, miä kiild sääntse asa är. Nii püssü alalõ nuu viimädse tunnistaja – suurõmba kivi ja puu lätide lähkün vai liinamäki asõmidõ pääl. Avvolidsõ vana puu kasvi huunidõ man aost, ku kõkkõ luudut pühäs peeti. Säält puult loodõti kaitsmist vai muud hääd. Peeti sõprust.

Seon kandin omma mõnõl puul viil täämbägi talohuunidõ man kõivistigu. Nuu võiva olla mälehtüs kõrd olnu kodohiest. Teedä om, et Urvastõn hoiõti kavva alalõ vanna pühäpaiko.

Sann kõivistigu veeren.

Vana talomaja ja aida olli aian puiõ varon. Sanna tetti kõivistigu viirde. Mõnõl talol oll kas huunidõ man vai põllu pääl peris kodapoolitsõs arvat suur vana puu. Sääl man tekkü esimuudu muistinõ tunnõ. Hansil (Lindsaari kodotalo) oll pühäs puus vana pähn.

Inemiisi olõkin oll kõgõst luudust huul-

minõ tunda. Päält majanduselo nõsõmist oll väega pallo vanna jo kaonu vai kaoman. A jäle olli viil selgehe tunda. Noorõ tahtsõ muudsa aoga üten juuskõ, a vana olli tuu vasta.

POKUMAA MITMÕ VALLA PIIRI PÄÄLE

POKU OMMA MÄTTÄRAHVAS. Näide periskodo om Koigu mõtsatsidõ mäki vaihõl. Säält löüd nää üles Edgar Valter, pääliinast siiä elämä tulnu kunstnik ja kirämiis. Ku kunstnik Talinast Pöörüsmäe tallo peremehes tull, es panõ tä pokusiid kavva tähele. Huulmalda tuust, et käve müüdä mitmõst madalast ja likõst paigast, kon oll sato poku-mättit. Edimädsel suvõl pruuvnu tä näid esiki niitã. A vikat es lää mättãst läbigi.

Kunstnik ja poku.

Sis taibas kunstnik är, et liinamehe mõtlõminõ tulõ maaha jättã ja nakas ümbretsõõri nigu vahtsidõ silmiga kaema. Nii näkk tä ütekõrraga mõtsa veeren mitund pokut. Nigu olõssi mitu latsiga peret kokko saanu ja ajassi tassa juttu. Perän pruuvõ tä näid uma tüülavva takan paprõ pääle panda. Kunstnik nakas mõtlõma, määne võissi olla näide nägo ja olõk.

PERISELT OMMA NUU POKU SÄÄNTSE TARNA, midã Eestimaa pääle om esiki 31 liiki. Nää kasusõ häämeelega madalan suun vai likõ niidü pääl. Suvõl omma nää tsãbrigu pääga ja ilosa rohilidsõ, sügüse lõngahusõ hiusõ är. Läävä esiki hallis nigu peris vanal inemisel. Kõgõ uhkõmba omma poku

keväjädse häitsemise aigu – sis kususõ näile väiku totu päähä.

Ku latsõ sai lugõmisõs Edgar Valteri «*Pokuraamatu*», miildü tuu nii latsilõ ku näide vanõmbilõ. Päält tuud trükiti är «*Pokuaabits*».

Hää olnu, ku pokurahvast saassi kaeman kävvü kõik Võromaa ja kavvõmbast suuri liinu latsõ. Selle tahetas Urvastõ ja Kanepi valla piiri pääle Padasuumäe tallo tetä peris Pokumaa.

AOLUGU

VANÕMBIT LÖVVÜSIT URVASTÕ KIHLEKUNNAST om karvadsõ nõnasarvigu sãlgroodsu tükü-kene. Tuu tull maa seest vällä, ku Pühäjõõ orgo Sulbi küllä ütte kaivo kaivõti. Seo om ainukõnõ sääne lövvüs terve Eesti pääle.

Antsla lähküst nurmõ päält om lövvet kiviao lõpust peri kivikirvõs. Arvada, et tuul aol siin jo eleti.

Muistidsõ ao paar tuhat aastat vannu tarandkalmit om mitmõl puul: Sõmmõr-palon, Vana-Antslan, Truutal, Hargil, Kãrgulan ja muialgi. Muistinõ elopaik oll kimmãhe Vaabinan. Pronksist kãevahrõ om lövvet Truutalt ja tulõkivve Antsla liina lähküst. Urvastõ kihlekunna ainukõnõ üles lövvet liinamãgi om Uhtjärve perve pääl Järve talo man. Tuud kutsutas Liinusmãgi vai Liinakants.

Üle Urvastõ kihlekunna maiõ læts Pihkva-Kirãpãã-Villãndi kauba- ja sõatii. Pia kõik hõpõvarandusõ omma lövvedü tuu suurõ tii veerest. Urvastõ võidsõ muistõhavva olla umaette kihlekund ja kävvü ütte Karula vai Sangastõ veerega. Pããle muistidsõ Vabadussõa kõüdeti Urvastõ kihlekund Tarto piiskopiriigi külge.

KESKAOST PERI URVASTÕ KERIK

URVASTÕ KERIK PAISTUS ANTSLA PUULT tulõjalõ kav-võst silmã. Edimãst kõrda nimmatas taad kerikut 1413. aastagal. Urvastõ kerik om tett tuu ao vaht-sõ moodu perrã, midã kutsutas *basiilika*. Kreeka keeli tähendãs tuu kuningakota. Sããntsel kerikul piãt olõma kolm lüüvi. Katõ sambaria ja sainu vaihõlõ jããs kolm vaiht – ja keskmãne lüüv tõisist korgõmb, erãlde aknidõga ülemidsen jaon. Nii-muudu om keskmãdsen lõõvin pallo valgust. Tuu tege kerikun käüjãle esimuudu pühã tundõ.

Sããndse tetti keskaol õnnõ suurõ liina pããkerigu. Tuuaignõ Vana-Antsla mõisaherr Uexkull avit ka Tarto tuumkerikut ehitã. Selle arvatas, et Urvastõ kerigu meistre oll sããl kah ammõtin olnu ja tuu perrã ehitãnu.

Vãrmiliidsi kruutõga keriguakõn.

Urvastõ kerik.

Liivi sõa aigu panti Urvastõ kerik palama, a Roodsi ao alostusõn tetti tuu jäl vahtsõst kõrda. Roodsi kuningas om saatnu siiä edimädse lutõri usu pastori – suumlasõ Jacob Scho-manni. Roodsi riigiusk oll edimält rahvalõ viil väega võõras. Nää elli õks vana maausu perrä. Hulga aigu mälehtedi hää sõnaga viil Poola munkõ. Nuu

käünü külli pite ku hää sõbra, jaganu haiguisi vasta pühhä vett ja leibä. Urvastõ kandi ütölüs «Lugõ ku poola papp,» olõ-i joht halvastõ mõtõld.

KU KERIGU MANT KAIA, JÄÄS ALLA ORGO UHTJÄRV. Rahva jutu perrä ollõv mõnikõrd suvõl õdagidõ järvest tasalikku kellähellü kuulda. Tuud saavat kuulda õnnõ hää süämega inemise. Kuis kellä järve põhja sai? Põhasõa aigu võeti tsaar Piitre käsü perrä kõik kerigukellä maaha, et noist suurõtükütoro tetä. Rassõ kelläkuurma pidi minemä talvõtiiga Uhtjärvelt üle Lõõdla, sis Võhandut, Tamulat ja Peipsit pite Pihkvahe. A nii es sünnü – Uhtjärve iä murdu ja kuurma sattõ järve põhja.

Kihlkunnakerik jäi Urvastõ mõisa maa pääle, kukki saksa keeli kand kerik pää-mädselt Antsla mõisaga ütist *Anzen'i* nimme. Urvastõ kerigu ümbre oll kalmuaid, a tuu om aoga unõhtõt. Viil üts vana kalmuaid jääs Koigu tii viirde. Mitu viimäst aastagasata om inemiisi matõt kalmuaid Uhtjärve perve pääl.

Väiku vinne usu kerik om Kraavil. Umaaignõ saksa rahva tett Heimtali kerik jääs pia Võro-Tarto tii viirde. Parhilla omma naist mõlõmbast saanu Urvastõ abikerigu.

Urvastõ kerigu iist oll nätä Restu ja Ilmjärve kingokõisi pääle nika ku taiva veereni. A silm küündü viil kavvõmbahe – üle tasadsõ maa Karula Lüllemäeni ja mõtsaviirini Mustajõõ lähkүн. Tii käänd äkilidselt alla Uhtjärve orgo ja Alakõrdsi mant jälki üles. Taadõpoolõ jäi talo ja kõivistigu... (kirämiis Peeter Lindsaare perrä).

KU VÕÕRA VÄE ÜLE KIHLEKUNNA MAIÕ KÄVE...

URVASTÕ KIHLEKUND OLL KESKAOL KÜLÄND RIKAS KANT. A hääle elolõ tei lõpu tapõlusõ Liivi sõa aigu. Ku sõa alostusõn nakas Vinne vägi Vahtsõliinat är võtma, oodi ordu sõamehe tuul aol Kiräpääl. Ku näile tiidüst tuudi, et Vahtsõliina om ala andnu, naati huuga pagõma. Edimädse üü puhanu ordu vägi Vaabinan. Vinne vägi nakas näid takan ajama. Ivvan Julma väe tei Urvastõ kihlkunnalõ suurt kahho. Kerik panti kah palama.

POOLA-ROODSI SÕA AIGU tuli sisse Poola väe ja ai «moskaali» minemä. Poola aol tetti mano mitu vahtsõt mõisat. Urvastõ kerikut olõ-õs viil 1613. aastagal üles ehitet. A terve kihlkunna pääle oll vähämbält kuus väikut katoligu kabõlit.

1620. aastil ai ruutslasõ jälki poolaka vällä. Roodsi kuning Karl XI nakas mõisit riigi kätte võtma ja talorahva ello parandama. Elo Urvastõ kandin läts kah parembas ja maarahvast sai aigupite jälki rohkõmb. Urvastõ kihlkund esi kasvi tuud aigu väega suurõs. Sis antigi Urvastõ kihlkunna kavvõmbit viiri är Karula, Sangastõ ja vahtsõlõ Kanepi kihlkunnalõ.

ROODSI AOLÕ TULL LÕPP PÕHASÕAGA. Tuu sõda putut jälki ka seod kanti. Vinne vägi tull Urvastõlõ 1702. aastaga hainakuun ja kõva tapõlus ruutslaisiga läts vallalõ Uhtjärve perve pääl. Roodsi vägi es olõ nii tukõv ku Vinne uma ja pidi ala andma. Kats päivä ildamba kaodi ruutslasõ ka Hummuli tapõlusõ Valga kandin.

Märke tuust Urvastõ tapõlusõst lõvveti viil kavva. Kiä kaia mõist, näge risti-rästi kaitsõvallõ asõmit. Liiva vidämisel om vällä tulnu vanno sõariistu ja rahho. Kiäki löödnü umma kardohkakuupa kaibõn peris inemiisi luid. Liinusmäelt saadi esiki vana tammidsõ toroga ja vasõst suurtükk.

PÜHÄJÕÕ TSURKJILÕ VASTA NAKKAMINÕ

LIIVIMAA PÄÄLE TULL 17. AASTAGASAAL suur viläkaih. Sakõstõ sattõ vihma, suvi oll väega vilu ja sügüse tull varra hall maaha. Talomiihi meelest häädü vili viil tuuperäst, et Sõmmõrpalo herr Hans Ohm oll Pühäjõõ pääle julgunu veski tetä. Herr tekk veski tuust huulmalda, et maarahvas pidi jökõ pühäs. Pühäjökõ arvati Pikse hindä elopaigas.

Maarahval es olõ näläaos ka villä suurt tagavaras. Midägi proomiti siski hindä perre tarbis är kækki. A ümbre roitva Kiräpää rüütli ja rüüvli otsõ kõik kotusõ läbi ja vei vilä är. Sõmmõrpalo herr oll ka Talina suurkaupmiis. Tuu mõtõl kõgõpäält hindä kasu pääle. Hädaaol saatnu tä rahva käest är võet vilä välämaalõ, et tuu sääl rahas tetä.

1642. AASTAGA KEVÄJÄS LÄTS VILÄPUUDUS VIIL HULLÕMBAS. Lähembide külli mehe pei terve päävä ja üü ummi tarkoga nõvvo, midä tetä. Kutsuti kavvõmbast miihi kah appi. Päävä nõsõmisõ aigu naati summan Sõmmõrpalo veski poolõ minemä. Üten võeti vigla, kirvõ, koodi, kuulipüssä vai oda nigu üks tapõlustõ minnen.

Naati hulgakõisi veskit lahkma ja nõvvõti, et veski ehitusmeistre vällä tulõssi. Veski kaitsja naksi tuu pääle aknaluukõ mulgõst rahva pääle laskma. Mõnõ talomehe tapõti sinnäsamma. A tõõsõ lei tuud aigu kirvõga ussõ maaha. Tapõlusõga kisti mitu viläkotti katski. Taplõjidõ veri läts viläga segi.

Kõgõpäält kakuti veskist vällä kõik raudosa ja viläkoti tuudi vällä moro pääle. Sis panti tuu pühä jõõ pääle tettü Sõmmõrpalo veski palama. Päält tuud minti veskitammi lahkma. Veskimeistre Adam Dörffer jätt kah tapõlusõ aigu uma elo.

Hulga veski lahkjit pässi pakko. Tõisilõ anti Sõmmõrpalo mõisa rehe takan pessä. A seo kandi kangõ kaalaga rahvas es kaiba ega pallõ andis. Tuud om tähele pandnu jo Urvastõ kerigumiis Johann Gutsclaff. Timä kirot noist asost terve manitsusõraamadu.

Mõnõsaa aastaga tetti Pühäjõõ pääle siski pallo vahtsit veskiid. Esiki jõkõ hinnäst kutsõ rahvas lähembä suurõmba veski perrä. Nii tunti Pühäjõkõ Kärgula, Sulbi, Hutta, Liinamäe, Osula ja Sõmmõrpalo jõõ nime all.

A rahvas es unõhta ka tuud tapõlust. Viil 1972. aastagal, ku tuust sai müüdä jo 330 aastakka, panti Pühäjõõ kaldõ pääle Harjumäele mälestuskivi.

MÕISAELO

EDIMÄDSE MÕISA Vaabina (*Uelzen*) ja Antsla (*Anzen*) tetti kihlkunda keskaol. Noid kattõ vanna mõisat nimmatas jo 1405. aastagal. Om teedä, et noide peremehes olli Tarto piiskopi läänimehe Uexkulli.

Sis sai *Uelzeni* mõisa hindä kätte Tiesenhuseni. Perisherrä ristinimest Fabian Tiesenhusen ollõv peri kotusõnimi Vaabina. Põnnõv om teedä, et inemiisi muistinõ elopaik, keskaignõ kants ja viimäne mõisahärbän omma Vaabinan olnu kõik üte ja tuusama mäe külle pääl ütstõõsõst veitkese lahon.

Keskaol oll mõisa viil Sõmmõrpalon (*Sommerpahlen*). Tuu hädü är Liivi sõa aigu – vanna müürüasõt ollõv esiki viil alalõ. Aoga tetti suurõst mõisast mitu vähämbät. Vaabinast är lahutõt Urvastõ mõisat (*Urbs*) nimmatas edimäst korda 1541. aastagal – parhilla omma vana pargi seen alalõ õnnõ varõmõ.

Vahtsit mõisit tegüsi mano Poola aoga. Ildamba olli mõisa viil Liinamäel (*Lina-mäggi*), Kärgulan (*Kerjel, Pillepal*), Koigun (*Koik, Runemois*), Annõmõisan (*Annenhof*) ja Truutal (*Gertrudenhof*). Restu-Madissõ kant käve Tartomaa Restu mõisa ala. Antsla mõisagi tetti poolõs: Vana-Antsla (*Alt-Anzen*) ja Vahtsõ-Antsla (*Neu-Anzen*).

KUIMUUDU VANA-ANTSLA MÕISA KAICA KANDIN KARULA KIHCLKUNNA MAA PÄÄLE SAI? Om arvat, et Vana-Antsla herrä osti mõnõ vähämbä mõisa – näütüses Jaugamõisa – tõeõsõt kihlkunnast är. A et säändse kauba kottalõ üttegi kinnitüst lõüt olõ-i, või ka arvada, et Kaika oll Vana-Antsla osa joba inne, ku piiskop külä kerkide vaihõl är jagi.

VANA-ANTSLA MÕISA

PERIS VANNA AIGU MÄLEHTÄSE siin õnnõ müürüvarõmõ ja vana tammõ. Om teedä, et 1405. aastagal käve seost kandist üle vindläisi sõakäük. Parhilladsõ päämaja kottal olnu kants', midä tulti är võtma. Kandsist ollõv alalõ viil tükükene müürü tuu takan. Mõisapargi alomanõ järv oll osa tuu kandsi vallikraavist.

Roodsi ja Poola sõto aigu käve Vana-Antsla mõisa mitu kõrda üte käest tõõsõ kätte. Edimädse mälehtüse jäti ruutslasõ Vana-Antslalõ jo 1601. aastagal. Siin sündü perästise Roodsi kuninga Karl IX poig. Timä sündümise avvos lask esä kats tammõ kasuma panda. Nuu kasusõ esiki viil mi päivil.

Päält tuud võti Vana-Antsla hindä kätte poolaga. Poola väepäalik jäi terves talvõs uma väega Vanna Antslalõ paika. A halva söögi ja rassõ elo peräst oll tuud sõaväke täl keväjäs hulga veitembäs jäänü.

Ildamba sai ruutslasõ Antsla mõisa jäl hindä kätte. Mõisat kingiti ja müüdi, nika ku tuu 17. aastagasaa keskpaiku katõs jaeti.

HÄÄ MÄLESTÜSE JÄTT HINDÄST rahvalõ Vana-Antsla krahviprovva Elisabeth Bose. 1860. aastidõ paiku peränd tä Vana- ja Vahtsõ-Antsla vallalõ 50 000 hõpõruublit. Tuud kulutõdi vallasantõ hääs ja rahva tervüse parandamisõs. Api sai kooli. Pallo seo kandi noorõ pässi timä raha abiga kohegi korgõmbahe kuuli opma.

Ku pallo Vana-Antsla mõisast alalõ om?

Illatsõmba ao mõisaello mälehtäse mõisahuunõ ja suur park. Mõisaaost omma alalõ päält 300 aastaga vana päämaja, putelmaja pargi lõunaveeren, ollõkoda, tüühobõsidõ tall, valitsõjamaja, ait, tõllakuur ja moonamaja. Tsõõrik putelmaja om niivõrra esimuudu ehitüs, et säänest tõist olõ-õi terven Lõuna-Eestin.

Vana-Antsla parki pite kävven jääse silmä vana tammõ, saarõ ja pähnäpuu ni pikk kõvvõr järv – umaaignõ vallikraav. Mõisaaost peri vana puiestii tii veeren küünüse esiki vilänurmi vaihõlõ. Puiestii lätt peris Vahtsõ-Antslani vällä – tuud pite oll mõisaherräl illos Urvastõ kerikuhe sõita.

Putelmaja.

Antsla kodomajanduskooli tütrigu 1930. aastil.

KU EESTI RIIK TULL, tetti Vanna-Antslahe kodo-majanduskuul. Rahvas kuts taad kotust uhkõ nimega – Eestimaa Taani. Tsialauda olli kõgõ suurõmba Eestin. Kalakasvandus and karpkallo poigõ terve Eesti kalatiigele. Parhilla om tan Vana-Antsla põllutüükuul.

KUIMUUDU RAHVAS ESI PRUUVÕ ELLO KERGENDÄ?

PÕHASÕDA TEKK URVASTÕN PALLO KURJA, a vähämbält es putu seod kanti katsk. Rahvas nakas päält sõta kipõstõ kasuma. 1780. aastagas oll Urvastõ kihlkunnan 627 tallo. Rahvast om tuud aigu kokko loet päält 8820 inemise.

Uma õigusõ iist tull esiki tapõlda, ku vaia. Orjusõ kaotaminõ es tii ello kergembäs. Ku 1840. aastagil talomehe rassõ elo pärast mõisalõ vasta naksi, tull tuust suurõmb tapõlus Otõmpää kihlkunnan Pühajärvel. Päält Pühajärve sõa oll vähämbit vastanakkamiisi ka Urvastõ kihlkunnan.

Maa pärast minti esiki tõistõ usku. Vinne usku minejile lubati maad anda. Kõgõ inämb oll vahtsõhe usku – vinne õigõusku – minejit Viselä ja Vahtsõ-Antsla kandin. Kassimõisahe tetti peris uma kogodus. Perän ehitedi vahtsõnõ vinne kerik hoobis Kraavilõ, Vahtsõ- ja Vana-Antsla valla piiri pääle. A aoga kuivi kogodus säääl kokko.

Mõnõ lätsi hoobis vällämaalõ hädä ello otsma. Kaeti kotussit, kon oll viil maad saia. Minti Vinnemaalõ – mõnõ lätsi esiki Tsiberihe vällä. Ütsigu perre jõvvi kavvõ Ameerikahe ja Austraaliahe.

Väinä talo huunõ Vana-Antsla vallan 1913. aastagal.

SIHÄ KANTI JOUD HERÄ-NEMISE AIG. Edimädsel laulupidol käve ka Urvastõ laulukuur. Tõõsõl laulupidol mäng' Vaabina pasunakuur ja tull esiki tõõsõ kotusõ pääle. Kuuri juhat kuulmeistre Adam Tiganik, kiä ildamba Võron puuti pidi. Naati edimädse eesti korgõmba kooli – Aleksandrikooli hääs

rahha korjama. Urvastõ kant tull rahvalt kokko koradu 483 ruubli ja 50 kopkaga Kanepi takan tõõsõ kotusõ pääle. A uma seldsielo nakas siin siski küländ ilda. Kõgõ edimäne selts tetti kihlkunda viil 1884. aastagal ja tuu oll karskusõselts «Koit».

KOOLIOPPUS LÄBI AO

URVASTÕ KOOLIST ANDVA EDIMÄST TIIDMIST Roodsi ao 1683. aastagast peri kerigupaprõ. Keriguoppaja arvamisõ perrä tahtnu pallo vanõmba latsi kuuli saata. A kõstre olnu hoolõdu ja visanu esiki viina. A inne, ku timäga midägi ette võtta, tulnu üts hää nuur miis tuu kotusõ pääle kaia. 1688. aastagal käve koolin jo 25 poiskõist.

KUULÕ OM MANO TULNU JA HÄÖNÜ

PÄÄLT PÕHASÕTA TEGÜSI KUULÕ MANO. Kon oppust anti? Vahtsõ-Antslan oll kuul mõisa sannan. Kärgula latsõ käve kokko Raudsepä talo sanna. Sinnä mahtu latsõ vaivalts är. Urvastõ kuulmeistre sai palgas kats vakka rüki ja kesvä ni kats ruublit rahha. A Koigu kuulmeistrele and mõisa õnnõ söögi.

Aoga tetti ka kõrralikkõ koolimajjo. Urvastõ kandi rahvast läts pallo velidseusku. Velidse pei kah raamatidõ lugõmist tähtsäs. Tuu arvaminõ avit ummakõrda koolioppusõ tähtsüst nõsta.

Aigupite tegüsi vahtsit kuulõ terve kihlkunna pääle. 1920. aastil olli siin Urvastõ kuul Urvastõ vallan, Kiltre, Kaika, Reidle ja Lusti kuul Vana-Antsla vallan ni Lüüsi Vahtsõ-Antsla vallan. Kärgula ja Liinamäe vallan olli uma kooli. Prassi ja Vasksaarõ kooli jäi Sõmmõrpallo valda. Koigu vallan oll Koigu kuul ja Vaabina vallan Peebu kuul. Täambädsel aol omma perrä jäänü Lusti algkuul ja Kuldri, Osula ni Sõmmõrpallo põhikuul. Päält põhikooli lõppu läävä pallo maalatsõ edesi Antsla gümnaasiummi.

1925. aastagas valmis saanu Sõmmõrpallo (Osula) kuul.

PILDIKEISI VANAST KOOLIAOST

Õiglanõ karistus

Osula kooli aoraamadu perrä

Elli Lilli vallon tubli koolimiis Kundsä Jaan. Vanõmba pei tä tüüst latsiga luku. Tuuperäst es taha nää suvõski latsi Jaani silmä alt är võtta. Nii valiti Jaan terve Lilli valla pääkarusõs. Talvõtüü iist sai tä villä, suvõl talõpernaisi käest söögi. Pääle tuu võidsõ Jaan egä suvõ hindäle üte oina häste rasva ajja.

Nii läts mitu suvvõ kõik häste kõrda. A sis sündü suur pahandus! Susi tull Savilaanõ mõtsast ja haard är kõgõ rasvatsõmba oina – Kundsä Jaani uma. Kundsä Jaan oll umast oinast ilma!

«No kaegõ», üteli väikukõnõ Rüütli Juhan. «Ega meil ei olõ ka määnestki kõrda. Suvi ku talv piämi Kundsä Jaani hirmu all olõma. Ega sis ime ei olõ, ku jummal tedä karistas. Oll täl õnnõ üts oinakõnõ. A susi vei tuugi är!»

Suur päiv

kirämiis Peeter Lindsaarõ perrä

Poiskõnõ Valtõr opis lugõma. Ei saa tä sukugi arvo, ku imä tähti ette lugõ. Imäl saa peräkõrd süä täüs. Tä nakkas kärkmä: “Kas sa, saopalakõnõ, nakkat iin lugõma vai ei nakka? Kuis sa, kannalinahk, umma ikmist ei jätä! Jõura jah, vana rõibõ!” Vana kodapoolinõ Kadri pruuv lepütä. Oppas lauluraamatust värsse ja mõnõ rahvalaulukõsõ. Sulanõ soovitas külä lorilaulõ.

Kodolatsi loetuspäävä hummogu tund Valter hinnäst uman süämen siski väega pelgigult. Tä lätt vällä tukõ ja api otsma. Kaes nigu nõvvo küssen vanna lõhmust, silestäs kõo korbatõdut tüvve.

Tii koolimaja mano om muanõ. Koolimaja esi lakõ välä pääl om suur ja aja hirmu pääle. Imä manitsõs ja tänitäs terve tii. Tulõtas viil vannugi süüasjo miilde. A sis nimmas kahitsõvalt: «Näe, Aaviku Miina lätt ka uma pujaga. Kae, ku astusõ. Tsvuvakõsõ tõsõl jalan...»

A keriguopõtaja iin lugõminõ lätt häste. Päält tuud kõrdas Valter hindä ette, midä tä lugi: «Kord sõitis üks rikas mees tõllaga...» Häste lätt ka Aaviku Miina pujal, kiä tasakõistõ pingist vällä kobi ja tahvli mano lätt. «Kül lugõ, mait, selgehe, nigu peris vana inemine õkva,» imehtäs Valtri imä.

Kodotii pääl läävä nää Aaviku ummiga üten. Imä käskvä poiskõisil uma-

Lugõma oppamine.

*vaihõl juttu naada ajama. Näid sunnitas kõrvuusi kõgõ iin käümä. A poiskõsõ häben-
delese viil vähä ütstõist. Sis astus Aaviku Miina poig uma tsuvvaga peris tahtmalda
muatsõhe rattarüüpähe. Valter pruuv tuud perrä tetä. Tõsitsõmb tutvus omgi käen.*

TASADSÕ PÖLLU PÄÄL KASVI HÄÄ VILÄ

PARÕMBA PÖLLUMAA ÜRVASTÕ KIHCLKUNNAN
omma Antsla ja Kuldri ümbre ja Osulast
Võro liina poolõ minnä. 17. aastagasaal olli
kõgõ parõmba viläsaagi Eestin Vana-Antsla
mõisan. Põha-Eestin tei tuudaigu halla
pallo kurja, a tan kasvi vili ku müür.

Pallo vana talo ostõdi mõisa käest vällä
linamüügi raha iist. Linnu kasvataminõ ja
müümine oll kavva aigu tähtsäm-

bäs raha tegemise viisis. Edimädse talo Võromaal müüdi perises Urvastõ kihlkun-
nan. Liinamäe mõisa käest ostõti jo 1836. aastagal kolm Murra tallo. Tuud aigu olli
maa viil krunti ajamada. Murra külä suur nurm oll kolmõ talo vaihõl ahtakõisis siilõs
jaet, egäl talol vast kümme erälde siilu. Nii hariti noid maid viimädse sõani.

Aigupite tegüsi
põldõ pääle ka edimäd-
se massina. Eesti aol
olli tallõl jo niidumas-
sina ja hobõsõ suurõ-
riha, mõnõl esiki kül-
vimassin. Suurõmbit ja
kallimbit massinit nigu
viläpessümassin tar-
vit mitu küllä ütidselt.
Massin sõit talost tallo
ja kõigil sai talgoga
tüü tettüs.

Rehepesmine Vaabina vallan Liival.

ANTSLA VAI HAUKA?

ANTSLA LIINAKÕNÕ JÄÄS VÄHÄ KORÕMBA KOTUSÕ PÄÄLE, a liina veerest juusk pikk org.
Tuud kutsutas Maasika talo perrä Maasikaoros. Ümbre Antsla keskpaiga jääs viil
pikk mäkijoro – Kährimägi, Näitüsaia mägi, Siksälä mägi ja Vingerdimägi.

Antsla ei olõ kukki vana liinakõnõ. Et liin tetti Hauka kõrdsitalo maiõ pääle, kutsuti
taad paika kavva Hauka nimega. Täämbädses omma taa nimega jäänü küländ kuulsa
Hauka laada. Laatu peetäs siin egä aastaga põimukuun.

Antsla liina süü enne viimast sõta.

Kas säänest liina ülepää olnu, ku 1889. aastagal ei olõssi Valga-Pihkva raudtiid tet-tü? Päält tuud tull laa-dukotus Kraavi kõrdsi mant raudtiijaama ligi. Raudtiid müüdä jääs Antslast 35 kilomiitret nii Võrolõ ku Valka. Raudtiijaamalõ panti nimi Vana- ja Vahtsõ-Antsla mõisidõ perrä. Ildamba jäi tuusama nimi ka liinalõ.

HAUKA TALO PEREMEHE POIG Lüüsi Aadu mäleht aigu, ku edimädse rongi käümä naksi. Kavvõmbalt inemise tuli kah noid kaema. Mõnõ julgõmba lätsi esiki vagonihe. Kõrd oll rong minemä naanu, a kiäki naanõ viil pääle jäänü. Tuu rüüknü: «Pidäge uma ratta, ma taha maaha minnä!»

Talo, miä raudtii viirde jäi, olli uma eläjidega pistü hädän. Väega pallo tsiko jäi rongi ala ja hobõsõ naksi rongiga võiki juuskma.

KIHLKUNNAKERIGU MAN URVASTÕN ES OLÕ RAUDTIID. Selle nakas suurõmb seldsielo ja kauplõminõ käümä hoobis Antslan. Liinakõnõ kasvi küländ kipõstõ suurõmbas. Ümbre liina olli hää maa ja peris kõrraligu talo. Edimädse «firma» olli siin Siksälä postijaam ja kõrts. Tetti viil mitu talorahvapuuti. Vilä ja lina kokko ostmisõ kunturi olli Jaani ja Vaksali uulidsa pääl. Antsla sai hindäle liina õigusõ 1938. aastagal. Vabariigi alustusõn tetti keskliina esiki valgõ torniga raekoda. Sai valmis muudsa katõ kõrraga koolimaja. Kest liina panti Vabadussõa mälehtüses avvosammas.

Seldsielo läts käümä jo varramba. 1903. aastagal tetti Antslahe tarbijide ütisüs – edimäidsi Eestin. Antsla pritsimiihi selts ehit Siksälä mäe perve pääle vahtsõ pritsi-maja. Näitüsaia mäel peeti Urvastõ kihlkunna laulupäivi. Põllumiihi selts tekk aas-tanäütüisi. Haridusseldsi abiga sai Antslalõ algkuul ja raamadukogo. Kooliselts pidi ka latsiaida. Karskusõselts tekk valla uma lugõmisõlavva. Eesti aol inne viimast sõta oll siin tuu ao kirju perrä kõgõ rohkõmb seltse terve Võromaa pääle.

Viimädse sõa aigu häõtedi är üle poolõ Antsla liinast. Päält sõa läts ehitämises, selle et Vinne aigu tetti ütest Võromaa õdagupuulsõst jupist umaette Antsla rajuun. Antslast sai pääliin, kuiki õnnõ lühküs aos: 1950.–1961. Siä tetti haigõmaja, kesk-kuul ja vahtsõnõ kultuurimaja. Maalt liina tulnu inemise ehti Antslalõ hulga väikeisi elomajju. Nuu omma tarõpäälse välläehitüsegä ja aiamaaga tarõ takan.

Taa väiku liinakõsõ elo om olnu kõrd parõmb, kõrd jäl kehvemb. Sõa ja võimu-vaihtusõ omma siin elo keerolidses tennü.

*Vahtsõnõ raudtii and rahvalõ pallo arotamist. No maarahvalõ paistus tuu siski ni-
gu määnegi uhkusõasi, miä egäpääväst ello suurt ei putuda.*

*A ütekõrra jääs rong Hauka talo kardohkavõtjidõ kotsil saisma. Rahvast
kutsutas sõitma. «Kuis mii ummi muatsidõ jalgoga puhtahe vagonihe läämi.
Mustõtami saksu rongi är,» pelgäse kardohkavõtja. A tuu kutsminõ haard kõvva üten
Hauka talo päivilist Kundrusõ Maarjat. Tuu om vanõmb ütsik naistõrahvas. Tälle
paistus, et timä tunn om kõrraga tulnu ja tä astus julgõhe viduri mano. «Nika ku
Annõmõisani», tell tä vidurimehelt. Ei läpe ummi kardohkakorvõgi maaha panda.*

*Sõit saa pikemb, ku Maarja om arvanu. Rongi ratta löövä takti ja Maarjal om ni
põnnõv, et süä taht lahki minnä. A juht tege ulli nalla ja ei piä inne kinni ku Karulan.
Maarja joud kodo tagasi viil süäüü aigu.*

*Ku Maarja tiid pite
tagasi tulõ, muadsõ
kardohkakorvi käe ot-
san, nakkas täl süämeest
kaho. Tuust, et rongi
päält nii varra maaha
tull. Olõssi õks võinu
kas vai ütegi kõrra elon
Valga liina sõita! A tä
astus siski kimmä
kääügiga kodo poolõ.
Om sügüsene õdak ja
ilm lätt kipõstõ hämä-
rāmbās.*

KODOKANDI INEMINE JA LUUDUS KUNSTNIKÕ KAEMIST PERRÄ

UHTJÄRVE LÄHKÜLOINA-ANTSUL ELLI LATSÕST PÄÄST KUNSTNIK EDUARD RÜGA (1903–1997). Tä näkk läbi mõtsalatvo all oron helkävät Uhtjärve. Käve säälnilbõ iä pääl vissi lask- man ja astsõ talvõl, raamadupamp kangli all, üle Hädäoro kuuli.

Kodokandi kotusõ ja umaette olõkiga maainemise tulli tä pilte pääle Pallasõ kunstikooli aigu. 1942. aastagal sai edimädse kotusõ timä pilt «Lõuna-Eesti loodus ja inimene». Timä joonist pildi ka kodokandi kirāmehe Peeter Lindsaarõ edimädsele raamatulõ «Vana hobune».

OE KÜLÄST SIKAL TALOST PERI KUNSTNIK KARL PÄRSIMÄGI (1902–1942) nakas tõsitsõmbalt pilte tegemä päält Kraavi kooli lõpõtamist. Kunsti nakas tä opma Peterburin ja pe-
rān käve Pallasõ koolin. Kunstnik om joonistanu Võro liina ja ilosit kotussit liina lähküst, Tamula järve. Timä süä hoit õks kodo poolõ – pikkä aigu elli tä Sikal. Kõgõ

Karl Pärsimägi. «Talotarõ soemüüriga».

rohkõmb joonist tä üles umma kodotallo. Tä kuulsamb maal omgi «Talutuba soemüüri-ga» – rõõmsat värmi pilt tarõst, kon kunstnik kasvi.

Vanna ja miiperäst taht tä kokko panda prantsusõ muudsa kunstiga. Suur tahtminõ oll kunstnigul ka ilma nätä – tä läts Pariisi. Mõnõ säält tettü tüü jovvi kodomaalõ, a timä esi es tulõ inämb kunagi tagasi.

KODOPAIGA KOTUSSIT JA INEMIISI kaemi mii kunstnigõ pilte päält. A nää esi kattõ viimädse sõa keeron kiä kohe. Karl Pärsimäke ku välämaalast pidi Natsi-Saksamaa võim juudis ja tä kuuli Auschwitzi vangilaagrihe. Eduard Rüga pagõsi sõa iist kavvõ Ameerikahe.

Teemi juttu viil katõst seo kandi kujoragojast: Lembit Palutedrest ja Juhan Raudsepäst. Lembit Paluteder (1927–1995) oll peri Urvastõ vallast Tasatsõlt. Uma rehe ala tekk tä suurõ tüükua. Timä tettü omma luulõtaja Marie Heibergi kujo Urvastõ kerigumõisan ja mälestüsmärk 1905. aastaga mässu avvos Estonia tiatri man. Palutedre havvakivve lõvvüis nii Urvastõ surnuaian ku muial Eestin. Juhan Raudsepp (1896–1984) tull noorõst pääst elämä Antslalõ. Timä tett Antsla Vabadussammas sai valmis 1925. aastagal. Tuu lahuti är Vinne ao tulõkiga. Sammas panti vahtsõl vabadusaol jälki vana paiga pääle, a tegijä tuud esi inämb es näe.

KIMMÄHE TULÕ NIMMADA KÄRGULA VALLAST LEISO TALOST PERI ARNOLD MATTEUST (1897–1986), kiä oll kavva aigu Tarto liina pääarhitekt. Timäst om juttu aabitsan «ABC-kiräoppus». Täambädsist kunstnigõst teedäs laembalt Albert Gulki Sõmmõrpalo vallast, kelle pildi omma võro lugõmikun.

TAPÕLUSÕ ILMASÕTO AIGO JA PÄÄLE SÕA

VÕÕRA VÄE VABADUSSÕA AIGU Urvastõ kihlkunda suurt es putuda. Sõa jälgi Urvastõ maiõ pääle tuust aost es jää. Tull uma riik ja elo läts rahuligult edesi. Inemise tei joudu müüdä umma egäpääväst tüüd.

Vahtsõnõ võim 1941. aastagal alost pääle veretüuga – tapõti mitu paiga pääl tiidä inemist. Tuusama aastaga viiendäl hainakuu pääväl naati egän vallon peris ütekõrraga võõra võimu vasta. Terve kihlkund ja Antsla liin pässi vinne võimu alt viil inne, ku siiä tull vahtsõnõ võõras vägi – sakslasõ.

TOOSÕ ILMASÕA AIGU 1944. AASTAGAL käve kihlkunna maiõ pääl kõva tapõlusõ. Kõgõ inämb kannahd kihlkunna põhajago. Tuu käve mitu kõrda üte vae käest tõõsõ kätte. Sääne katõ tulõ vaihõl elo oll umalõ rahvalõ väega rassõ. Tuulsamal aol kuuli Oe külän kiränik Bernard Kangro esä. Timä matmisõga tull uuta, nika ku sõda Valga poolõ vaos. A ku matusõrong joud Kuldri tiiristi, tull väerõnd jälki Urvastõ oro veere pääle. Matusõrong pidi tagasi tulõma. Koolnu matõti hädäga Kraavi õigõusu matusõaida, mitte Urvastõlõ perre havvaplatsti pääle.

Päält sõta käve siin võõralõ võimulõ vasta pandminõ edesi. Suurõmba vastalidsõ olli koolipoiskõsõ ja mõtsavele. Üle kihlkunna piire sai päält sõa kuulsas Liinamäe mõtsavelli tapõlusõ. Naidõ päämiis oll lajalt teedä Johannes Heeska. Postirongi rüüvmine Sõmmõrpalo jaama lähkün oll timä miihi kõgõ laembalt tiidä tego.

KALAKASVANDUS AND TÜÜD NII TSAARI- KU KOLHOOSIAOL

VAHTSÕ-ANTSLA LÄTTIDE PÄÄLE TETTI JO 1895. AASTAGAL edimädse kalatiigi. Tuud peetäs Eesti kalakasvandusõ alostusõs. Lättide vii lumpi juhtmisõs oll tett kraa vi ja risti üle uja viirenn. Kõgõ edimält kasvatõdi hõrnast, sis lasti lumpõ sis se karpõ. Mõisaherr saat kallist kalla Peterburi turu pääle vai Riia söögimaj- jolõ. Eesti Vabariigi tullõn oll kalakasvandus riigi käen. A sõa ja võimuvaihtusõ tei kurja esiki kala kasvatamisõlõ. Ku päält viimäst sõta Vahtsõ-Antsla lumbi tühäs lasti, saadi säält kätte õnnõ 19 hõrnast ja 61 karpkala.

Kallo kasvatõdi edesi ka kolhoosiaol. Linda kolhoosi maiõ pääle Boose järvi sisse tuudi 1960. aastil Vahtsõ-Antsla lumpõ seest karpkala. Kuldri kandin kasvatõdi kallo Pundõ ja Restu-Madissõ kunstjärvin. Vagula järve viirde jäi Sõmmõrpalo kalamajand. Karpkala taht lämmin vett ja tuuperäst kasvatõdi tedä rohkõmb Lõuna-Eestin.

Linda kolhoosi kontor Väiku Boose järve veeren.

TEEDÄ INEMISÕ URVASTÕ KIHCLKUNNAST

PIKSEPALVÕ PERÄNDÄJÄ JOHANN GUTSLAFF

URVASTÕ KANDI VAIMUELOL om süvä põhi. Uma kirändüslugu nakas siin pääle jo 17. aastagasaal. Muial Võromaal jääs uma kiräsõna tulök viil heränemisaigu.

Roodsi aol oll Urvastõ keriguoppajas Johann Gutsloff (?–1657). Timä tett om edimäne lõunaeesti keeleoppus - tuu trükiti är 1648. aastagal Tarton. Keeleoppusõ mano käve sõnaraamat päält 1700 sõnaga. Gutsloffi perrä om mii keelen õnnõ kolm käänüst. Gutsloff oll sakslanõ ja tä kaibas esi uma kehvä maakeele üle. Timä keeleraamat ollgi tett maakeele opmisõs ja saksa keriguoppajilõ abis jutlusõ pidämisel.

Mälestisplaat Gutsloffilõ Urvastõ kerikun.

GUTSLAFF PAND TÄHELE KA seo kandi rahva uskmiisi Pühäjõõ kotsilõ. Maarahvas uskõ, et Pühäjõõn eläs Pikne, kiä tege ilma. Ku vihm vilä hukka ai, tuudi jõölõ härg annis ja lepütüses. Ku härg kura küle pääle sattõ, tähend tuu kimmähe halba. Tuust kirot Gutsloff saksa keeli uman raamatun «Lühükene kirotus ja oppus võlss-pühäs peet Võhandu jõöst Liivimaal».

Johann Gutsloff läts sõa iist paossihe Talina liina ja kuuli säääl katsku. A rahvas pidi kavva aigu umma jõkõ õks viil pühäs. Pühäjõõ lähükesen om viil hulga vannu ohvrikivve alalõ, teedä om näütes Helsekivi Tinnipalun.

Võta, Pikõn, härjä anname palvus. Katõ sarvõga nink nelä sõraga. Künni peräst, külvi peräst. Olja vask, terä kuld! Touka muujo musta pilve, suurõ suu, korgõ konnu, laja laanõ pääle. Simasõ-ilm, mesi-õhk meile, kündjäle, külvjäle. Pühä Pikõn, hoia meie põldo, hüvä olja alan nink hüvä pää otsan nink jüvä terri sisen.

Gutsloffi kirjäpandmisõ perrä – talomiis Vihtla Jürgeni Piksõ palvõ

Helsekivi – vana ohvrikivi Tinnipalun.

*palvus – palvusõs
olja – olõ
muujo – muialõ
simasõ-ilm – mõdu-ilm*

VELITSEUSKU MAARAHVA KIRÄMEHE

SADA AASTAKKA PÄÄLE GUTSLAFFI sai Urvastõ kihlkund kats kirämehest keriguopõtajat. Mõlõmba nimes oll Johann Christian Quandt (kvant). Üts oll esä, a tõõnõ poig.

Vanõmb Quandt (1704–1750) kuts latsi kihlkunnakuuli. Velidse naksi kah timä mano kokko käümä. Velitseusk ollgi kõgõ kõvõmb Rõugõ ja Urvastõ kihlkunna rahva siän. Vanõmbalt Quandtilt jäi perändüses lõunaeesti keeli jutlusõraamat ja velitside lauluraamat. Poig tekk ildamba viil suurõ lauluraamadu.

Vannu kombit ja maausku es vöi vana Vant kannahtha. Nii kuts tä Urvastõ kõstre ja velitsist talomehe hindäle appi ohvrikotusit häötämä. Nuu vöti kirvõ ja häödi kihlkunna maiõ päält hulga ohvrikotusit ja muistsit pühäpaiku är. Vana Quandt pidi kirätarkust ja kimmäst usku tähtsämbäs. Velitseusku talomehe naksi kah timä juhatusõ perrä elämä.

URVASTÕ MIIS KOLLO (KOLJO) ADAM (? – 1759) oll tan kõstre ja pidi ka kuuli. Tä oll velitside päämiis. Ildamba nakas esi juttõ ja laulõ tegemä. A laululõ tegijät tuul aol mano es kirotda. Mitusata aastakka ildamba om rassõ vällä märki, määntse laulu omma kimmähe timä uma.

Kollo Adami abilisõs kerikun ja koolin oll Mango Hans (1713–1780). Tä mõist ka kelli paranda ja raamatit köütä. Uma mõttõ ja kahtlusõ kirotd tä umma päävä-raamatuhe. Tä tekk Urvastõ velitside elost kõrralikkõ aruandit.

Nuu Urvastõ mehe olli edimädse maarahva mehe, kiä ummi mõttit ja kodokandi ello maakeeli kirjä panni.

Tiiä Urvastõ kihlkunnan ütte talomiist, kiä uma esä käest oll õnnõ lugõmisõ selges saanu. Ku tä oll nii 20. aastakka vana, lainas tä uma keriguoppaja käest saksakeelidse vahtsõ tõstamendi. Tä hoit tuud lugõmisõ aigu uma tartokeelidse tõstamendi kõrval ja nakas nii lühkü aoga saksa keelest arvo saama.

Tuusama miis ost hindäle üte kehvä kellä. A rehepesmise aigu lask tä kelläl olgi sisse sata. Tuu sai kõvva hätä. Sis võtt tä kellä vallalõ. Otsõ hindäle mõnõ väiku viili ni tangi ja tekk tuu kõrda. Tä sai parandustüü niivõrra häste selges, et võidsõ peränpoolõ kuld-ja hõpõkelli säädi. Om esiki vahtsit sainakelli tennü.

Tuu miis nakas ka noodist laulma ja pand perän esi lauluviie kirjä (Mango Hansust – kirämiis Matthias Friedrich Hasse perrä).

TÄHE SADAMINÕ — MARIE HEIBERG

UHTJÄRVE KALDÕ PÄÄLT POPSITARÕST om peri luulõtaja Marie Heiberg (1890–1942). Edimädse laulu tekk tä jo katsa-aastadsõlt. Koton eleti vaesõhe ja kooliharidust sai tä veidü – kolm talvõ Urvastõ vallakuuli ja veidü Sangastõ kihlkunnakuuli. Väega kiteti tä edimäst raamadut «Murelapse laulud».

Kost tütärlats uma laulu löüd? Ütel keväjädsel pääväl,

ku vana pedäjä salaligult kohisi, kuuld tä pedästigu all Põhavaimu sosistõlõmist. Selgel talvõõdagul oll tä lumist tiid pite kodo minnen Hinurimäel musta hobõsõ kujjo silmänü. Nii sündü laulu «Põhjavaim» ja «Käisin üksi tähte valgel.»

A vaesus ja tuu, et tä hää soovi elolõ ala jäi, häädi tervüse. Sakõstõ oll tä Talina vaimuhaiglan, kohe kuuligi. Hulga timä laulõ om hukka saanu. Nii ka kogo «Tähe kukkumine» käsikiri.

Heibergi sünnütärõ kotsil om mälestuskivi. Urvastõ kerigumõisan om tälle avvosammas.

ÄR LÄTS!

Marie Heibergi perrä – jutukõnõ «Ära läks» M. Kampmaa koolilugõmikust. Heibergkirottaajo 14-aastaga vannudsõlt. Jutu tegeläse omma Urvastõ kandistperi.

Haava Eeva kraam umma väikut tarõkõist. Täämbä piät tä ainukõnõ tütär Leena küllä tulõma. Hää lats! Pidä umma vanna immä õks meelen. Ooda, saa jo viis, ei – kuus aastakka, ku tä liina läts.

Vana imä ei jovva paigan olla. Käu õnnõ vällä kaema, kas tütrekeist jo ei paistu. No lõpus ummõhtõ... vüürüsest kostusõ sammu ja kahhin. Uss tetäs valla ja – pitseline preili astus tarrõ. Imäkene peris hiitüs. Om taa tõtõstõ mu tütär! Sääne uhkõ preili! Timä nägo jah ja helü. Sa taivas! Ja mutikõnõ sirotas rõõmu ja imehtüsega preili poolõ uma kuionu käe. Midä tuu valgõ kinnaskäega vaivalts putus.

IMÄ: «Tütrekene, Leenakõnõ! Ku illos sa olõt! Ku pikäs kasunu! Ja rõiva! Nigu mõni saks!»

TÜTÄR: «Jaa! Ma olen ju kuus aastat linnas elanud. Saksa keel on mul selge kui vesi. Mõne kuuga sain selgeks. Nüüd kõnelen prouaga kogu aeg saksa keeles. Tal on väga hea meel, kui teda hommikuti teretan: Gutt morgen, mein Frau! See kleidirii on mul tema kingitud. Väga peenike ja ilus! Eks ole kena?»

IMÄ: «Om külh, Leenakõnõ!»

TÜTÄR: «Minu nimi on nüüd Helene. Proua kutsub mind ikka oma Heleneks. Ja passi peal seisab ka Helene. Sina kutsu ka mind nõnda!» (Vana imä tunnistas kõnõlõjat tükk aigu. Tege sis pliidi man tegemist.)

IMÄ: «Ma tei sullõ kohvi kah, Leena, Helenekene! Peris kuum, sõkõ, viil.» (Tuu kohvianoma lavva pääle. Tütär sääd piigli man hiussit.)

TÜTÄR: «Mis kohvi sul on?»

IMÄ: «Rüä ja...»

TÜTÄR: «Ah rukkikohvi! Ei mina sellest hooli, olen linnas harjunud ikka poe-kohvi jooma. Ära toogi.» (Imäkene pand värisevä käega kruusi tagasi. Leena saistas üles ja sääd kübärä päähä.) Ah jah! Ma oleksin peaaegu unustanud sulle linnakosti anda. (Võtt peotävv kumpvekke ja pand lavva pääle.)

IMÄ: «Suur teno! Mis ma vana inemine... No sa tulõt jo üüses tagasi. Sái sullõ jo sängügi är. Peris vahtsõ olõ panni ja...»

TÜTÄR: «Õled? Kas sa siis arvad, et ma õlekotil magan? Minul on linnas padjad voodis ja kaks lina ja vateeritud tekk. Ja päevatekk ka veel. Ei, ma lähen Anna poole. Nendel olevat nüüd uus elumaja valmis ja mitu tuba. Kus minusugune inimene nüüd siin magab! Jumalaga!»

«Jumalaga», ütles imä vasta ja kaes tükü aigu minejale perrä. Satas sis kummalõ sängü pääle ja nuutsk, pää kumaran. Ärki läts! Vaenõ imä! Täl es olõ inämb tütärd. Tuu oll liinan saksas saanu.

PEETER LINDSAAR — SÜÄ KISK KODOKANTI

KIRÄMIIS PEETER LINDSAAR (1906–1990) sündü Vahtsõ-Antsla valla Kuldri külä Hansi talon. Esä oll täl vallavanõmb. Lugõma nakas poiss säitsmeaastadsõlt. Kuuli minnen sai timäst kõrraga raamadukogo lugõja. Päält Kuldre valla kuuli tulli gümnaasiumi Otõmpääl ja Valgan. Tä tekk kooli aokirja. Jo sis arvanu üts kuulmeistre, et noorõst Lindsaarõst saa kimmähe kiränik vai aokiränik.

Pikält sai nuur kirämiis sõamehe põlvõ pitä. Eesti kaitsõväen anti tälle Kotkaristi märk abi iist Petseri liina tulõkaho kistutamisõl. Sõatiid nakas tä käümä Punaväen, sis läts üle sakslaisi poolõ pääle ja pagõsi Saksamaalõ. Tä jäi sõavangi. Ildamba elli Austraalian Sõdneõ liinan. Uma raamadu peränd tä Võromaa raamadukogolõ.

Kirämiis Peeter Lindsaar läts kodomaalt kõgõ kavvõmbahe, a raamatin «Vana hobune» ja «Koduküla» omma kodokandi kotusõ, külä, inemise ja eläjägi alalõ. «Vana hobune» om edimäne eestikeeline raamat, miä Austraalian vällä anti.

Süä kisk tedä õks kodokanti. «Jäi Urvastõ uma oro ja murrõga, miä om niisama vana ku laul ja inemise,» om tä esi kirotanu.

Peeter Lindsaare perrä

Neläpäävä õdagu tüü tegemist peeti ilotus vai ahnitsõmisõs. Neläpäävä õdak oll poisõl kombõ perrä külä pääl käümise aos puulpäävä ja pühapäävä kõrval. Neläpäävä ja puulpäävä käävä võtja poisi, muul aol petjä poisi.

Reheahu suu Saru külä Jahviga talon.

Hämärikku häbendämä tulti neläpäävä õdagidõ kokko ka naabritallo. Kõnõldi juttõ ja ku noist viländ sai, sis tetti nalla. Latsõ olli vakka. Et põnnõv jutulanga heietämine katski es jääsi, tull näil kullõjas jäiä.

Mõnikõrd oll hämärigu häbendelemine umaette olõgi aos. Sis segäsi vaikust õnnõ ritska laul aho takan. Tälle

naabris oll aho pääl Viruskundra, kink hellü kiäki kuuldnu es olõ. Ega tedä hinästki es olõ kiäki kõrdagi nännü. A kõik tiidse, et olõman tä om. Latsõ pelksi timä peräst tühjä rehetarrõ, kon aho pääl oll tä kotus.

Vana hämära rehetarõ lahuti aoga maaha. Tetti valgõ häärberi. Viruskundra hoit noist kõrvalõ ja kattõ kiä-tiid-kohe. Tä oll hindäga kutsnu ka ritska aho takast. Ja üten võtnu neläpäävädse hämärigu häbendämise moodu.

* * *

Viruskundra es põlõ tolmust rehetarõ ahopäälüst. A sanna kerest tä elokotusõs es vali. Kuikki sann oll kõivistigu lähkün, es olõ nuu kõivistigu ja sanna nimeldä hoitja esiki kavvõst sugulasõ. Üte olli häätahtligu, tõõsõ hõela ja kura. Ku inemine päävätüü perrä pümmega sanna lätt, sis vala tä hindäle vii asõmõl verd kaala.

Määne avitaja om sann! Säänest tõpõ ei olõki, mink vasta sannast api ei saa. Sakõstõ nai sääl edimäst kõrda ilma vahtsõ ilmatulõja. Et näile nigu tsiolõ harasõ sälgä es kasunu, määriti kihä nisujahu tahtaga (taignaga) kokko ja vihõldi kuuman lõunõn pehme kõovihaga. Ku sanngi ei avida, sis om peris koolutõbi.

Sannan tunnõt savvuhõngu esiki sis, ku tuud ei kütetä. Esisugumanõ hõng tege vana huunõ kinäste kodotsõs. Ku sannarõivin pereh pääle vihtlõmist õdagu tarõn söõgilavva ümbre istus, sis paistus näide olõkist, nigu olõssi nää ka sisemädselt puhtambas saanu. Sääne suur võim om tuul lihtsäl madalal puust tarõkõsõl korgõ kõivistigu all!

BERNARD KANGRO

KIRÄMIIS BERNARD KANGRO (1910–1994) vai külärahva perä Kangru Pärni sündü Vana-Antsla valla Oe külä Rüütli talon. Kiltre algkuuli läts tä kõrraga tõistõ klassi. Tuupe-räst, et lugõminõ-kirotaminõ olli jo selge. Koolitii vei tedä läbi Antsla algkooli ja Valga gümnaasiumi Tarto ülikuuli vällä. Sõa-aigu pagõsi tä Roodsimaalõ Lundi liina.

Kirämiis Kangro om kirotanu ütlemläädä pallo: 21 luulõraamatut, 16 romaani ja viis näütemängu. Tarton hoit tä umma sõpruskunda kuun ja Roodsimaal tekk Eesti Kiräniige Koopõratiivi. Võrokõsõ omma sakõstõ selts-kunna vidäjäs ja kuunhoitjas olnu. Timä kirätõien om kimmähe tunda tuud võro kirivüst, esimuudu asju kokkopandmist ja tõõsõ ilma lähküst. Kõgõ rohkõmb võro vaimu lövvüs siski tä eesti keeli kirotõt näütemängun «*Hunt*».

VANA KIRÄMEHE SOOVIS OLL, et tä kodotallo saassi muusõum. Lõuna-Eestist omma peri pallo kirä- ja kunstiinemise – küsüjä saanu säält näide kotsilõ rohkõmb teedä. Võro maavalitsus and egä aastaga vällä Kangro avvohinda. Tuu andas Võromaalt peri kirämehele vai Võromaast kirotõdu raamadu iist. Kangro avvohinna omma saanu Kauksi Ülle, Madis Kõiv, Kaido Kama, võrokeelidse aabidsa tegijä ni mitmõ tõõsõ.

VÕROMAALASÕST JA TÄ KEELEST

Bernard Kangro perrä

Lõunõ-Eesti hõimõst kõgõ esierälidsemb om võrokõnõ. Vasta maa kagunukka, vasta Läti- ja Setomaad surbõt ugalanõ. Lõuna-tartomaalasõst ja mulgist lahutas võrokõist mitte õnnõ tõistsugumanõ kiil. Tuud või tunda ka rahva meelest. Nii vallalist ja sõbralikku vastavõttu – võõritki võetas vasta ku vannu tutvit – ei olõ kongi muial ku vanal Võromaal.

Kiä tiid, kas tulõ tuu esimuudu luudusõst ja kehväst põllumaast. Vai aastagasato vannost kombist ja tuust, et eletäs suurist liinust kavvõn. Vai omgi võrokõnõ esisugumanõ inemine – kiä tuud tiid. A liinangi tunnõt tä õks tõisi siäst är. Või-olla om tuu röömsamb ja vallalidsõmb olõk, kõvõmb jutt ja häätahtligumb nali. Ja või-olla mulgi uhkusõ, saarlasõ viguridõ, põhapoolidsõ inemise kinnilidse meele puuduminõ. Võro keele tunnõt är ütskõik ku häste kõnõldu vai kirotõdu kiräkeele takast.

Midä aig edesi, tuud rohkõmb kattõ egä kandi esimuudu kiil. Kiräkeelidse sõna presse hinnäst kõrd kõrralt inämb läbi kooli, sõaväe, aokirändüse ja kiräkeelitside raamatidõ rahva sekkä. A mõnõ talomehe panni muudsambagi sõna uma kandi kiilde ümbre.

Lõunaeesti kiil om olnu nigu põhalda läte, kost luulõtaja-kiränigu õks vahtsit sõnno omma lainanu. Ja viilgi mano löüdvä.

RIHHARD IHER

LUULÕTAJA RIHHARD IHER (1910–1980) om peri Osulast Kivi talost. Koolitii jäi täl lühküs: Prassi algkoolist Võru gümnaasiummi. Pää oll poiskõsõl hää, a vaesus es lupa kavvõmb oppi.

Kivi talo rehe ala käve kokko külä pillimehe. Nii kas- vi tä latsõst pääle üten laulu ja pillimänguga. Ku noorõs mehes sai, nakas tä Osula kooli latsiga näütemängõ tege- mä ja noid esi vällä mõtlõma. Tä pidi kodokandin kuul- meistre ammõtit ja juhat laulukuuri.

Pääle viimäst sõta pidi Iher ummi vastaliidsi juttõ pe- räst är Harjumaalõ pagõma. Tuul aol tull ellä tassa ja umaette. Timä sälg es painu pallõma ülembit ega tsuskma kehvembit. Tä tiidse, miä mass mehe avvo.

A süä kisk täl õks Võromaalõ tagasi. Paprõ pääle sai sääntse ria: «Oh Võro- maa, oh Võromaa, su poolõ püüd mu miil! Kas olõt sääne, määne sa, sa olõt armas viil!» Tä elli mõnõ ao jälki Võromaal, a vanna põlvõ pidi Tartomaal. Om kirotanu juturaamadu «*Kaheksa kellalööki*» ja lühkümbit jutukõisi. Mälehtüses meile jätt tä viil kats võrokeelist luulõkoko «*Kassimärss*» ja «*Havvakivi*».

Üle Vagola järve paistusõ Haani mäe, mink perrä Võromaad tiidäski.

OH VÕROMAA!

Rihhard Iher

Oh Võromaa, oh Võromaa!

Oh kallis Rõngaliin!

Nii perädü om Harjumaa

jäl siin mu silmä iin!

/ - - - /

*Ma üüd ku päivä tahasi
su üskä tagasi,
sääl armsamp olõs pallogi, ja
lämmämp nigunii!
/ - - - /
Hääd siingi um must mõtõldu ja
sõbras kutsutu!
Ka siin om kitüst üteldü
ja palka pakutu.*

*Ja ummõhtõgi minemä
siist lääsi nigu tuul. Ei
pelgä ausaltüteldä:
iks armsamp um tuu puul,*

*kos um mu illos Võromaa
ja kallis Rõngaliin.
Nii perädü näüs Harjumaa
nüüd siin, mu silmä iin.*

KEELETARK HELLA KEEM

KEELETIIDLÄNE HELLA KEEM (1915–1997) om peri Vaabina mõisast. Tä käve Valga gümnaasiumin ja Tartu ülikoolin. Ülikooli man nakas hoolõga keeleuurmisõ tüüd tegemä. Timäst sai Emakeele Seldsi üts kõgõ paremb murdõkorjaja ja targõmb nõvvo-andja Lõuna-Eesti eri kantõ keelejuuni kotsilõ. Tä om kirja pandnu paksõ raamatidõ kaupa näütit tarto ja võro keele kottalõ.

UMA 80. SÜNNUPÄÄVÄL ai keeletark Hella Keem juttu tõõsõ keeleuurja Jüri Viikbergiga.

JV: Oled sünnilt võrukene. Kuidas on Võrumaa rahval õnnestunud oma murret nii hästi säilitada?

HK: Nii kavva, ku mälehtä, om Võromaa rahvas pidänü umast keelest ja küläst esi-eräligult luku. Uma rahvas kuts taad maa-keeles. Võro keeles tedä vanastõ es kutsuta. Võrokõsõ saadi hää-meelega ummi latsi liina kuuli. A koton es

*Hella Keem ja keelejuht Pildi Leena
Vahtsõliina kandist Uuri küläst.*

lubata kiräkiilt kõnõlda. Tuu näüdäs kõrki miilt nii vanõmbidõ ku terve külä vasta. Ku koolitütrikun sõidi Valga koolist kodo, nakas Antslan keelevaihtus pääle. Nigu rongi päält maaha sai, tull suuhtõ võro kiil. Kiräkiil sõitsõ rongiga edesi.

Seol aol kõnõlõs üts jago inemiisi kiräkiilt, tõõsõ võro keeli. Muutusõ naksi sovhuusõ-kolhuusõ tulõkiga. Vanna põlist rahvast viidi pallo Tsiberihe. Näide asõ-malõ tulli võõra.

JV: Kuidas murdekeel muutub?

HK: Keele muutumisõlõ avitasõ üten raadio, televisiuun, ka raamadu ja aolehe. Kimmähe mõotas kiilt perreelo. Ku miis ja naanõ umavaihlõ läbi ei saa, tülütse ja taplõsõ, hoit kumbki umast keelest kinni. Ku kuulõ, et saias häste läbi, lää minemä. A ku om tapõld ja maid jagat, istu maaha ja nakka tüüle.

JV: Mis võiks olla murdekeele kõige õelam vaenlane?

HK: Kõgõ hullõmba vainlasõ omma mõnõ Põha-Eestist peri kuulmeistre, kiä esi võro kiilt ei mõista. Tuu kiil mõovat halvastõ latsi koolitüüle. Nii halv kõnõ ku kirävia ollõv kodokeele süü! Hirmsahe vihadsõ olti viil tuu pääle, et latsõ jääse vannu inemiisi hoita. Nuu tsurkvat näide keele kõrraga är.

Vahtsõliina kandin Tuuka külän tahtsõ lindistä üte vana pernaasõ juttu. Meil jutt jo käve, ku latsõ tarrõ joosi. Vanaimä jutt lõigati ku väidsega katski. Anni latsilõ kommikoti kätte ja saadi nuu tagasi vällä. Sis nakas vanaimä kaibama, et tütretütär ollõv täl latsiga uman keelen kõnõlõmisõ är kiildnü. Muidu läävät latsil koolin halvastõ.

JV: Kas kodune murdekeel võib koolis edasijõudmist takistada?

HK: Ega ei takista. Ku tuud tiidüsligult uuriti, sis kõgõ rohkõmb keeleviko oll põhaeesti keskmurdõ alalt peri latsil. Näil om kõgõ rassõmb kodo- ja kiräkeele vaihlõ vaiht tetä. Meil hoieti kiräkiil ja kodokiil selgelt lahun. Võrdlõmisõ abiga jo opitigi. Mii jaos oll tuu väega põnnõv: ahhaa, kiräkeelen om nii, a mii keeli om hoobis tõistõ. Kats kiilt om iks kats kiilt.